

Tršćanska kriza

Zubović, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:097227>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za povijest

Studij: povijest/ povijest umjetnosti

Akadska godina: 2014./2015.

Mentor: Doc. dr. sc. Mila Orlić

Student: Ivan Zubović

TRŠĆANSKA KRIZA

Rijeka, 2015.

Sadržaj

1. Sažetak	1
2. Uvod.....	2
3 Nastanak Slobodnog Teritorija Trsta	3
4 Jugoslavija i Italija usred hladnoratovskog okruženja	4
5 Pokušaji rješenja tršćanskog pitanja 1952. i 1953. godine	6
6 Jačanje talijansko- jugoslavenskih konflikata.....	7
7 Eskalacija Tršćanske krize 1953. godine	9
8 Vojne i propagandne aktivnosti tijekom Tršćanske krize.....	11
9 Sukobi u Trstu.....	13
10 Popuštanje napetosti.....	15
11 Londonski memorandum	17
12 Integracija Zone A pod Italiju i Zone B pod Jugoslaviju.....	18
13 Odnosi Talijana, Slovenaca i Hrvata poslije iscrtavanja granica.....	19
14 Zaključak.....	22
15 Popis literature	24

1. Sažetak

Tršćanska kriza se otvorila 1945. godine kada su jugoslavenski vojnici nakratko zaposjeli Trst prije predaje grada savezničkim snagama. Pariškim mirovnim ugovorom sa Italijom iz 1947.g. je sporno granično područje između Italije i Jugoslavijeformirano u Slobodni Teritorij Trsta. Državom je trebao upravljati guverner koji nije državljanin Italije i Jugoslavije, ali dogovor nikada nije postignut pa je STT ostao podijeljen na 2 okupacijske zone razdijeljene Morganovom linijom. Zona A s centrom u Trstu je bila pod angloameričkom upravom, a Zona B sa središtem u Kopru je bila pod jugoslavenskom vlašću. Tijekom ljeta 1953.g., talijanski premijer Giuseppe Pella i maršal FNRJ Josip Broz Tito su izveli serije političkih skupova na kojima su iznijeli nesuglasne stavove o budućnosti STT-a i doveli diplomatske odnose svojih zemalja na nisku razinu. Dana 8. listopada 1953.g. SAD i Velika Britanija su najavili povlačenje svojih postrojbi iz Zone A i njeno prepuštanje talijanskoj administraciji. Tito je na taj potez odgovorio slanjem vojnika uz granicu i prijetio izbijanjem rata u slučaju ulaska talijanske vojske u Zonu A. Paralelno s međudržavnim tenzijama, u studenom 1953.g. Talijani su u Trstu napali savezničku vojsku i policiju. Nemiri su bili ugušeni, ali su pridonijeli popuštanju jugoslavenskog stajališta oko zauzimanja Trsta i ostatka Zone A. Za vrijeme prosinca 1953.g. došlo je do smanjenja napetosti i povlačenja mobiliziranih divizija sa graničnih područja u matične vojarne, a politici detanta je pomogao novi talijanski premijer Mario Scelba. Odnosi obiju strana su se normalizirali te su kreirani uvjeti za pregovore u Londonu. Oni su 5. listopada 1954.g. rezultirali Memorandumom o suglasnosti koji je danas na snazi između Republike Hrvatske i Republike Italije. Njime je STT prestao postojati, a njegov teritorij je podijeljen između 2 zemlje. Ugrubo gledano, Italija je anektirala većinski prostor Zone A, a Jugoslavija Zone B koji se danas nalazi u sklopu samostalnih država Slovenije i Hrvatske.

Ključne riječi: Trst, Italija, Jugoslavija, Tito, Pella, Scelba, Winterton

2. Uvod

Trst je za svoje široke povijesti bio važno pomorsko, trgovačko i financijsko središte unutar nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije do početka 20. stoljeća. Kozmopolitsko sjecište romanske, germanske i slavenske kulture je završetkom Prvog svjetskog rata i propašću Habsburgovaca dospjelo 1918. godine pod talijansku vlast na temelju tajnog Londonskog ugovora sa silama Antante iz 1915. g. Unatoč zalaganjima Slovenaca i Kraljevstva SHS, Kraljevina Italija je Rapalskim ugovorom iz 1920.g. međunarodno potvrdila svoj suverenitet nad Trstom i time odsjekla grad od njegovog srednjoeuropskog karaktera.¹ Dominantna talijanska komponenta je, uspostavom netolerantnog fašističkog režima 1920-ih godina i sudjelovanjem u Drugom svjetskom ratu, izolirala Trst od njegovog prirodnog zaleđa. Slovenska politička, ekonomska i kulturna prisutnost je bila potpuno skršena, a prisilna talijanizacija je uništila srednjoeuropski duh 19. stoljeća. Kapitulacijom fašističke Italije 1943.g., Titov antifašistički pokret je osvojio prostore Istre, Rijeke i Slovenskog primorja te su Nijemci u Trstu osnovali Operativnu zonu "Jadransko primorje" radi zaustavljanja daljnjih prodora. Završetkom Drugog svjetskog rata, sporna područja između novoosnovane socijalističke Jugoslavije i kapitalističke Italije su formirana u okviru Slobodnog Teritorija Trsta. Okupacijske angloameričke snage su organizirale Zonu A kao područje zapadno od demarkacijske Morganove linije, a jugoslavenska vojska je istočno od nje upravljala Zonom B.² Napetosti između dviju zemalja oko statusa Trsta i njegove okolice su kulminirale 1953.g. i na malom planu prijetile izbijanjem lokalnog sukoba. S druge strane, takav potencijalni konflikt nesvrstane Jugoslavije i prozapadne Italije je prijetio poslijeratnom uređenju Europe koja se nalazila u stalnim prevrtanjima između različitih političkih, vojnih i ekonomskih sustava u blokovskoj podjeli svijeta.

¹BUDISLAV VUKAS, Osimski sporazumi i hrvatsko- talijanski odnosi- Pravnopovijesni pregled, Rijeka, 2007., 15.

²ISTO, 16.

3. Nastanak Slobodnog Teritorija Trsta

Tijekom završnih dana Drugog svjetskog rata, Jugoslavenska armija je 1. svibnja 1945.g. ušla u Trst, a 3. svibnja je palo posljednje uporište njemačke vojske u Općinama.³ Poslije partizana, u Trst su s 2 dana zakašnjenja došle britanske i novozelandske snage. Jugoslavenski vođa Josip Broz Tito je odbio zapadne zahtjeve za Trstom jer ga je namjeravao uključiti u novoformiranu socijalističku Jugoslaviju. Britanski general Harold Alexander, zapovjednik Savezničkih snaga Središnjega sredozemnog fronta, je 2. svibnja tražio odlazak jugoslavenske vojske iz Trsta te je skoro došlo do sukoba jugoslavenskih i angloameričkih snaga u gradu.⁴ Unatoč Titovoj pobjedonosnoj operaciji, 9. lipnja su savezničke vlade Velike Britanije i SAD-a uručile jugoslavenskoj vladi ultimatum o povlačenju njene vojske iz Trsta, dijela Slovenskog primorja i Istre. Dana 12. lipnja, Jugoslavenska armija se povukla na demarkacijsku Morganovu liniju kojom je sporni teritorij podijeljen na Zonu A pod okupacijom angloameričkih snaga i Zonu B u okviru jugoslavenske vojske. Zona A je dobila talijansko zakonodavstvo od prije 1943.g., a jugoslavenskim narodnooslobodilačkim odborima je oduzet legitimitet. Savjet ministara vanjskih poslova savezničkih sila je 2. srpnja 1946.g. prihvatio kompromisno rješenje o formiranju Slobodnog Teritorija Trsta (STT-a) na podijeljenim područjima Julijske krajine, Trsta i sjeverozapadne Istre. Mirovna konferencija u Parizu 1946.g. potvrdila je to rješenje, a Mirovni ugovor s Italijom od 10. veljače 1947.g. ga je sankcionirao.⁵ Federativna Narodna Republika Jugoslavija je njime potvrdila vojnu upravu nad Zonom B te preuzela područje grada Pule i njene okolice iz okvira angloameričke Zone A.⁶ Glavni dokument prema kojem se u Parizu postupalo bila je *Spomenica hrvatskog svećenstva u Istri Savezničkoj komisiji za razgraničenje Julijske krajine* donesena u Pazinu 12. veljače 1946.g. Spomenicu je donio Zbor svećenika sv. Pavla za Istru, a potpisali su je predsjednik Tomo Banko, tajnik Miro Bulešić te odbornici Božo Milanović, Leopold Jurca, Josip Pavlišić, Antun Cukarić i Srećko Štifanić.⁷

³SINIŠA LAJNERT, Inspektorat željeznica kod Vojne uprave Jugoslavenske armije (VUJA) u Rijeci i željeznice Slobodnog teritorija Trsta (STT), u: Arhivski vjesnik, 53 (2010.), 209.-239., 209.

⁴DAVORIN RUDOLF, Povijesni tijek uspostavljanja državne granice između Republike Hrvatske i Talijanske Republike, u: Problemi sjevernog Jadrana 12 (2013.), 9.-25., 16.

⁵SINIŠA LAJNERT (bilj. 3), 210.

⁶ZDENKO RADELIĆ, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.- 1991., Zagreb, 2006., 137.

⁷ALEKSANDRA GOLUBOVIĆ i MAJA POLIĆ, Život i filozofska promišljanja Bože Milanovića u povodu 120. Obljetnice rođenja i 30. Obljetnice smrti, u: Riječki teološki časopis, 1 (2010), 221.- 250., 232.

Pariški ugovor je u ime Jugoslavije potpisao ministar vanjskih poslova Stanoje Simić i izjavio kako se Jugoslavija ne odriče svojih prava na etnički određenu granicu.⁸ Prezidijum Narodne skupštine FNRJ je 23. kolovoza 1947.g. ratificirao taj mirovni ugovor i njime je STT postao nezavisna država sa talijanskim i slovenskim službenim jezicima. Talijanski suverenitet nad STT je prestao, a nezavisnost bila osigurana pod pokroviteljstvom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda.⁹ Ono je trebalo postaviti guvernera koji nije državljanin Italije ili Jugoslavije, ali obje zemlje nisu pronašle idealnog kandidata pa je STT ostao pod upravom savezničkih vojnih postrojbi.¹⁰ Prema Mirovnom ugovoru, čim bi nikada imenovani guverner stupio na dužnost, trebao je osnovati Privremeni savjet Vlade u Trstu. On bi bio sastavljen od stalno nastanjenih stanovnika STT-a uz prethodna savjetovanja s vladama Jugoslavije i Italije.¹¹ Pariški mirovni ugovor je stupio na snagu 15. rujna 1947.g. nakon ratifikacije SAD-a, Velike Britanije, Francuske i Sovjetskog Saveza. Ugovorom je Italija, u korist Jugoslavije, morala prihvatiti odricanje velikog dijela Istre, Rijeke, Zadra te kvarnerskih i dalmatinskih otoka. Mirovni ugovor s Italijom je, na temelju sukcesije, danas na snazi između Republike Hrvatske i Republike Italije kao i Londonski memorandum iz 1954.g.¹² Godine 1947. za hrvatski i slovenski dio Tršćanske biskupije je osnovana Pazinska apostolska administratura s ovlastima do granice Zone B STT-a.¹³ Administrativni centar za Zonu A je bio Trst, a upravno središte Zone B je bio Kopar. Godine 1952. u Zoni B su formirani slovenski kotar Kopar i hrvatski kotar Buje s linijom razgraničenja na rijeci Dragonji koja je kasnije postala međurepublička granica Slovenije i Hrvatske.¹⁴

4. Jugoslavija i Italija usred hladnoratovskog okruženja

Razgraničenja između Republike Italije i FNRJ poslije 2. svjetskog rata su rezultat stalnih hladnoratovskih konfrontacija između zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza. Zapadnoeuropske sile nisu bile naklonjene Jugoslaviji jer je ona za vrijeme Pariške konferencije imala snažno uspostavljeni komunistički sustav i bila smatrana Staljinovim

⁸ DAVORIN RUDOLF, (bilj. 4), 21.

⁹ SINIŠA LAJNERT (bilj. 3), 210.

¹⁰ DAVORIN RUDOLF, (bilj. 4), 21.

¹¹ SINIŠA LAJNERT (bilj.3), 211.

¹² DAVORIN RUDOLF, (bilj. 4), 21.

¹³ MARINO MANIN, O vezama Istre i Trsta od 18. stoljeća do danas, u: Časopis za suvremenu povijest, 3 (2010.), 855.- 861., 858.

¹⁴ DAMIR JOSIPOVIČ, Hrvatsko- slovenska granica: Pozadina određivanja i mijenjanja granica u Istri s obzirom na suvremene granične probleme, u: Geoadria, 1 (2012), 26.- 43., 41.

vjernim satelitom. Britanska vlast je bila nezadovoljna poslijeratnim obračunima s osovinskim kolaboracionistima u Jugoslaviji prilikom smaknuća četničkog vođe Draže Mihajlovića. SAD su negodovala zbog obaranja dvaju njihovih zrakoplova u kolovozu 1946.g., a sve zapadne sile su osudile jugoslavensku pomoć u oružju koja je stizala grčkom partizanskom pokretu.¹⁵ Nakon Pariške konferencije, 20. ožujka 1948.g., situacija između Italije i Jugoslavije je pogoršana objavljivanjem Tripartitne deklaracije gdje su se zapadne vlasti STT-a (SAD, Velika Britanija i Francuska) izjasnile za reviziju Mirovnog ugovora s Italijom. Iako je prazno obećanje pripajanja cijelog STT-a Italiji bilo samo ideja rezervirana za budućnost, ono je predstavljalo ozbiljnu prijetnju Jugoslaviji tijekom sukoba Tito- Staljin iste godine jer se ubrzo pristupilo ekonomskoj integraciji Zone A s talijanskim gospodarskim sustavom. Poslije sukoba sa Sovjetskim Savezom 1948.g., Jugoslavija više nije imala povjerenja u Vijeće sigurnosti UN-a koje je odobravalo pritiske velikih sila na STT. Tijekom srpnja 1949.g., FNRJ je uvela jugoslavenski dinar kao sredstvo plaćanja u Zoni B, a 1950.g. je taj prostor uključila pod svoju ekonomiju i 16. travnja iste godine je u njoj sprovela prve izbore.¹⁶ Zahvaljujući antisovjetskim interesima Zapada, u Beogradu je 14. studenoga 1951.g. zaključen Sporazum o vojnoj pomoći između vlada FNRJ i SAD-a. Jugoslavija je postala članicom Programa vojne pomoći za zajedničku obranu i dobivala je naoružanje od SAD-a, Velike Britanije i Francuske.¹⁷ S druge strane, u susjednoj Italiji je vladalo nezadovoljstvo Pariškim mirovnim ugovorom iz 1947.g. jer je u STT-u, van njenih ovlasti, bilo stacionirano 5 000 britanskih, 5 000 američkih i 5 000 jugoslavenskih vojnika.¹⁸ Jugoslavenski komunisti su bili uvjereni da je Sveta Stolica nesklona FNRJ i da podupire Italiju. Godine 1952., maršal Tito je prozvao Vatikan da podržava talijansku državnu politiku, a Rimokatolička crkva u Hrvatskoj je djelomično stajala iza stava jugoslavenskog vrha iako je sebe smatrala glavnim faktorom što je istarski poluotok i dalje jugoslavenski.¹⁹

¹⁵ DAVORIN RUDOLF (bilj. 4), 21.

¹⁶ BOJAN DIMITRIJEVIĆ, Bitka za Trst 1945.- 1954., Zagreb, 2014., 82.

¹⁷ ISTO, 84.

¹⁸ SINIŠA LAJNERT (bilj. 3), 211.

¹⁹ ZDENKO RADELIC, (bilj. 6), 137.

5. Pokušaji rješenja tršćanskog pitanja 1952. i 1953. godine

Talijanska javnost je 1952.g. širom zemlje organizirala protubritanske i protuameričke demonstracije tražeći reafirmaciju Tripartitne deklaracije iz 1948.g. Prilikom 4. godišnjice od objave Tripartitne deklaracije, unutar tršćanskog Kazališta Verdi se održao skup s ciljem prisjećanja savezničke uprave na obveze iz tog dokumenta. Kada je kazališni skup završio, njegovi sudionici su se uputili na Trg Ujedinjenja gdje je protalijanska *Leggione nazionale* trebala održati koncert za dodjelu Trsta Italji. Saveznička policija je nasilno ugušila okupljanje i ostavila za sobom mrtve i ranjene kako bi održala status quo STT-a.²⁰ Metoda uličnog pritiska Talijana je pokazala rezultate 27. ožujka 1952.g. u Londonu nakon sastanka talijanskog ambasadora s britanskim ministrom vanjskim poslova Anthonyjem Robertom Edenom. Velika Britanija i SAD su dale podršku talijanskom zahtjevu za reorganizacijom uprave u Zoni A.²¹ Tijekom razdoblja od 3. travnja do 9. svibnja 1952.g. trajala je Londonska konferencija. Ona je 9. kolovoza 1953.g. objavila Memorandum o razumijevanju, a njime je pod talijansko upravljanje stavljena većinska administracija Zone A (osim uprave nad poštom, policijom i drugim sektorima). Kako bi se izbjegli prigovori da je tim činom izmijenjen međunarodni status Zone A, memorandumom je zonski zapovjednik držao svu vlast u upravi nad njom. Prethodno se jugoslavenski maršal Josip Broz Tito sastao s američkim veleposlanikom Allenom 15. svibnja. Jugoslavensko rukovodstvo je tada prihvatilo okvirne zaključke Londonske konferencije prema kojoj bi Zona A pripala Italiji i Zona B Jugoslaviji. Iako je tijekom događanja 1954.g. proveo londonski zaključak, u tom trenutku Jugoslavija nije bila spremna provesti obećanje zapadnim saveznicima. Odnosi Jugoslavije s Italijom i Angloamerikancima su se zahuktali jer Zapad više nije htio izdašno pokrivati jugoslavenske zahtjeve za financijskom i vojnom pomoći.²² Dana 28. veljače 1953.g. potpisan je Sporazum o prijateljstvu i suradnji između Grčke, Turske i Jugoslavije u Ankari. Ugovor su zapadne zemlje prihvatile sa zadovoljstvom jer se komunistička Jugoslavija formalno svrstala na njihovu stranu. Problem Balkanskog saveza između 3 zemlje je bilo članstvo Grčke i Turske u NATO savezu. One su savezničkoj Italiji stalno morale dokazivati kako njihov vojni savez s Jugoslavijom nije uperen protiv talijanskih interesa u Zoni A.²³

²⁰ STIPAN TROGRIĆ, Istarsko hrvatsko svećenstvo i diplomatsko- politička borba za sjedinjenje Istre s Hrvatskom (1945.- 1954.), u: Društvena istraživanja, 2 (2012.), 495.

²¹ BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj. 16), 86.

²² ISTO, 87.

²³ BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj.16), 88.

6. Jačanje talijansko- jugoslavenskih konflikata

Poslijeratni izbori u Italiji 1953.g., su doveli do pada aktualnog premijera Alcidea De Gasperija i dolaska novog predsjednika vlade Giuseppea Pelle koji je na sebe preuzeo teret tršćanskog pitanja. Istovremeno s njegovom pobjedom na izborima, u Washingtonu su se vodili pregovori između 3 zapadne sile i FNRJ o koordinaciji strateškog planiranja pa je Pella hitno nastavio De Gasperijevu politiku oštrog odnosa prema Jugoslaviji. Talijanskim vojnim i diplomatskim ambasadorima u SAD-u je naređeno da izraze nezadovoljstvo talijanske vlade prema suradnji između Jugoslavije i NATO saveza.²⁴ Poslije Staljinove smrti, Jugoslavija je počela obnavljati veze sa Sovjetskim Savezom i jačati svoju diplomatsku poziciju kao nesvrstana zemlja izvan sukoba istoka i zapada. Zaoštavanje odnosa između Republike Italije i FNRJ, zaslužno za vrhunac hladnoratovske tenzije 1950-ih godina, zabilježeno je 28. kolovoza 1953.g. kada je jugoslavenska novinska agencija *Jugopres* opisala Pellin govor kao *talijansku ekspanzionističku politiku* u rješavanju tršćanskog problema pred talijanskim parlamentom.²⁵ Međutim, Jugopresov upitni izvještaj nije bio razmatran s jugoslavenskom vladom niti propitan uobičajenim diplomatskim kanalima. Premijer Pella je jednostrano reagirao 28. kolovoza s naredbom o talijanskim vojnim vježbama blizu STT-a radi sprječavanja jugoslavenske aneksije Zone B. Unatoč napetosti koju bi moguća talijanska invazija na Zonu A donijela u odnosima dvije zemlje, vojna kriza je riješena 31. kolovoza jer su predstavnici zapadnih zemalja upozorili Pellu kako Jugoslavija nema namjeru o pripajanju Zone B. Jugoslavenska strana je na taj potez odlučno odgovorila diplomatskim notama u kojima Pellin istup procjenjuju neprihvatljivim i osuđuju incidentne situacije u blizini Gorice.²⁶ Britansko Ministarstvo vanjskih poslova je sa zakašnjenjem obavijestilo jugoslavensku vladu da je Italija samoinicijativno učinila taj potez. Iako su se ogradili od Peline akcije, SAD i Velika Britanija nisu ništa učinili kako bi spriječili Italiju u njenim planovima, ali su djelovali u zaustavljanju ikakve jugoslavenske protuakcije.²⁷ Novinske agencije iz Londona su izvještavale da su 31. kolovoza talijanske tenkovske jedinice stigle na područje Gorice te da su 1. rujna u Veneciju uplovile snage talijanske flote.²⁸ Maršal Tito je na Peline akcije odgovorio sazivanjem velikoga narodnog zbora 6. rujna u Okroglici kraj Nove Gorice. Tamo je specijalnim vlakovima prebačeno 250 000 hrvatsko- slovenskih

²⁴BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj.16), 90.

²⁵BUDISLAV VUKAS, Tršćanska kriza u prijelomnom vremenu prve polovice 50-ih godina XX. Stoljeća, u: Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij. 2 (2007.), 1017.-1065., 1042.

²⁶BUDISLAV VUKAS, (bilj. 25), 1043.

²⁷BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj. 16), 91.

²⁸ISTO, 94.

partizana i građana. Tito je pred njima zaprijetio Italiji da ne pokušava okupaciju Zone A. Smatrao je kako bi Trst trebao postati internacionalni grad i njegovo slovensko zaleđe bi se pripojilo Jugoslaviji. Uslijedila je talijanska nota SAD-u, Velikoj Britaniji i Francuskoj u kojoj se Tita optužuje za megalomaniju jer želi cijeli prostor STT-a.²⁹ Zapadni mediji su bili gotovo jedinstveni u osudi Titova preokreta i nepopustljivosti Jugoslavije u teritorijalnom konfliktu. Američki list *New York Times* je otišao toliko daleko da je Titov nastup prozvao *hitlerovskom predstavom* odigranom pred 200 000 *fanatičnih partizana*.³⁰ Ironično, 13. rujna je talijanski predsjednik vlade Pella na Kapitolu istaknuo talijanske zahtjeve za kompletnim teritorijem STT-a. i postalo je jasno kako tršćansko pitanje ulazi u slijepu ulicu.³¹ Zapadni mediji su bili gotovo jedinstveni u osudi Titova nastupa 13. rujna 1953.g. Tada se u Jugoslaviji obilježavala 10. godišnjica političkih odluka NOO-a Istre i predsjednik Josip Broz Tito se osvrnuo na Peline demonstracije kao *politiku čvrste ruke* u kojoj osvajačka politika prema Zoni A ne donosi rješenje Tršćanske krize. S druge strane, Pella je, sličnom retorikom, u svojem govoru na skupu talijanskih antifašista izjavio kako savezničku upravu u Zoni A treba u kratkom vremenu promijeniti.³² Talijanski premijer je početkom listopada zatražio američku diplomaciju da ne odobri ikakvu mogućnost jugoslavenskog zauzimanja Zone B. U slučaju aneksije, zaprijetio je kako njegov parlament neće poduprijeti osnutak Europskog obrambenog korpusa iz plana američkog tajnika *John Foster Dullesa*. Zapadni saveznici su se sada nalazili na raskrižju koje će odlučiti o budućnosti STT-a. Podupiranjem talijanskih težnji bilo je nužno zadržati antikomunističkog saveznika, ali ujedno je trebalo graditi stabilne odnose s Jugoslavijom jer je njezino izdvajanje iz sfere sovjetskog utjecaja bilo bitno za interese zapadnih sila. Delegati SAD-a i Velike Britanije su, na sastancima u Londonu, došli do zaključka kako će Italiji omogućiti suverenitet nad Zonom A i Jugoslaviji nad Zonom B uz talijansko jamstvo da će Trst ostati slobodna luka i kako će prava nacionalnih manjina ostati zajamčena. Dogovori o konačnom rješenju tršćanskog pitanja između Italije, SAD-a i Velike Britanije su se odvijali bez znanja jugoslavenske strane i suprotno načelima Mirovnog ugovora iz 1947.g.³³

²⁹STIPAN TROGRLIĆ, (bilj. 20), 496.

³⁰BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj. 16), 107.

³¹STIPAN TROGRLIĆ, (bilj. 20), 496.

³²BUDISLAV VUKAS, (bilj. 25),1043.

³³ ISTO, 1044.

7. Eskalacija Tršćanske krize 1953. godine

Poslije kratkotrajnog smirenja napete diplomatske situacije, službeni početak Tršćanske krize se dogodio 8. listopada 1953.g. kada su britanski veleposlanik i otpravnik poslova američke ambasade u Beogradu posjetili Tita i službeno mu uručili deklaraciju s odlukama njihovih zemalja o povlačenju savezničkih snaga iz Zone A. Naveli su Titu kako je cilj njihovih vlada bilo smirivanje tršćanskog pitanja i unapređenje strateške obrane jugoistočne Europe te su se usmeno pozvali na maršalovu suglasnost u vezi s formulom zonalne podjele STT-a izrečenom pri susretu s britanskim ministrom vanjskih poslova Anthonyjem Robertom Edenom 11. rujna 1952.g. Iako je odluka priopćena uobičajenim diplomatskim putem, ona je za Tita u tom trenutku predstavljala *krajnje teško saznanje* i *ultimatum* zapadnih saveznika.³⁴ Isti dan su britanski i američki veleposlanici u Rimu uručili premijeru Pelli Bilateralnu američko-britansku izjavu. Ona je, uz osnovne smjernice, sadržavala tajnu klauzulu bez znanja jugoslavenske strane. Glavni dio dokumenta je govorio o odlasku angloameričkih snaga iz Zone A, slobodnoj luci i pravima manjina. Tajnim aneksom su SAD i Velika Britanija priopćile talijanskoj strani kako oni novi status Zone A pod Italijom smatraju konačnim rješenjem. Naglašeno je da će zapadni saveznici u sljedećim diplomatskim akcijama inzistirati na međunarodnom učinku njihove odluke i kako će se suprotstaviti eventualnoj vojnoj intervenciji Jugoslavije u Zoni A, ali ne i mogućoj jugoslavenskoj aneksiji Zone B. Francuski ministar vanjskih poslova *Georges Bidault* je kasnije iskazivao negodovanje zbog zaobilaženja njegove zemlje u pokretanju zajedničke savezničke inicijative.³⁵ Nasuprot Zapadu, Sovjetski Savez je 12. listopada u svojoj diplomatskoj noti upozorio vlade SAD-a i Velike Britanije da ta izjava ugrožava načela Mirovnog ugovora s Italijom iz 1947.g. Talijanski premijer Pella je u Parlamentu istupio s tezom kako zapadne zemlje s Bilateralnom izjavom ne odstupaju od načela Tripartitne deklaracije, a ondašnji desničarski političari su savezničku izjavu dočekali s oduševljenjem.³⁶ Saveznička intervencija u tršćanskom pitanju je poznata i pod nazivom *Bipartitna deklaracija*. Ona formalno nije imala cilj konačnog rješenja krize, nego zaustavljanja mogućeg talijansko- jugoslavenskog sukoba uz vođenje računa o pretežno talijanskom karakteru Zone A.³⁷ Dana 10. listopada 1953.g. vlade SAD-a, Velike Britanije i Francuske su objavile kako će iz Zone A povući svoje vojne postrojbe i upravu tog područja prepustiti talijanskim vlastima. Jugoslavija je na tu najavu odgovorila mobilizacijom

³⁴ BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj. 16), 136.

³⁵ BUDISLAV VUKAS, (bilj.25), 1045.

³⁶ ISTO, 1046.

³⁷ STIPAN TROGRIĆ, (bilj. 20), 497.

i slanjem 50 000 vojnika prema granici s Italijom. Tito je istoga dana pri svom govoru u Leskovcu izjavio kako će ulazak talijanskih oružanih snaga u Zonu A biti smatran direktnim napadom na Jugoslaviju.³⁸ Idućega dana, 11. listopada, Tito je poručio s govora u Skoplju da će, u slučaju dolaska talijanske vojske, jugoslavenske snage ući u Zonu A. Jugoslavenska politika je oštro odgovorila nastavove u savezničkoj izjavi, a demonstracije su bile održane u gotovo svim većim gradovima. Iako su antiamerički i antibritanski prosvjedi prvotno bili spontani, oni su uskoro poprimili organiziraniji karakter. Društveno- političke organizacije i sindikati su otvoreno pozivali jugoslavenske radnike i građane da izraze svoje nezadovoljstvo.³⁹ Diplomacija je uputila prosvjedne note britanskoj i američkoj vladi, a vojska u Zoni B je stavljena na najviši stupanj pripravnosti. Tito je predlagao da Zona B i dio Zone A sa slovenskom većinom postanu zasebna federalna jedinica u Jugoslaviji. Tvrdio je kako bi Trst trebao zadržati zaseban položaj pod talijanskim suverenitetom. S druge strane, talijanska javnost je pozitivno odgovorila na savezničku izjavu jer su njom stvoreni temelji o pripajanju Zone A.⁴⁰ Premijer Pella, uz najavljeno povlačenje Angloamerikanaca, nije odustajao od talijanskih zahtjeva u Zoni B. Obrativši se za pomoć Organizaciji Ujedinjenih Naroda, Tito je spriječio provedbu Bilateralne izjave.⁴¹ Naspram talijanskih interesa, burna previranja u Jugoslaviji su pokazala snažan učinak na Zapad jer je uspješno odgođen odlazak saveznika iz Zone A. Pokušavajući doprinijeti konstruktivnom dijalogu, Tito je izrazio znatno blaže stavove u svom intervjuu za londonski list *Observer*. Maršal je, spram oštrih govora u Leskovcu i Skoplju, izrazio pomirljiviji ton prema zapadnim saveznicima. Tvrdio je da bi ulazak talijanskih snaga u Zonu A imao katastrofalne reakcije u Jugoslaviji, ali kako se JNA neće sukobljavati s angloameričkim trupama. Želju za poboljšanjem odnosa sa Zapadom i dovršavanjem tršćanskog pitanja Tito je prenio ratnom kolegi i zastupniku britanske Konzervativne stranke Fitzroyu MacLeanu koji se 24. listopada nalazio u posjetu Jugoslaviji.⁴²

³⁸ DAVORIN RUDOLF (bilj. 4), 23.

³⁹ BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj. 16), 236.

⁴⁰ BUDISLAV VUKAŠ, (bilj. 25), 1046.

⁴¹ STIPAN TROGRIĆ, (bilj. 20), 497.

⁴² BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj. 16), 236.

8. Vojne i propagandne aktivnosti tijekom Tršćanske krize

Izbijanjem Tršćanske krize u listopadu 1953.g., napeta situacija je dostigla nove razmjere, ali niti u jednom trenutku nije došlo do direktne konfrontacije između talijanske i jugoslavenske vojske. Zadaci su bili izvršavani u atmosferi ratne opasnosti te su izbijali povremeni incidenti na granici Zone A i Zone B. U razdoblju od 19. listopada su registrirane 2 jugoslavenske povrede kopnene granice i 10 nadlijetanja zračnog prostora Zone A, dok je u 4 slučaja talijanska vojska s promatračnica pucala na grupe nepoznatih osoba. Za vrijeme krize, Eskadre Jugoslavenske ratne mornarice (JRM) su osiguravale svoje teritorijalne vode, patrolirale i postavljale zasjede. Pričuve Jugoslavenskog ratnog zrakoplovstva (JRZ) na zapadu FNRJ su bile organizirane u 3. avio- korpus kojime je zapovijedao general- major Vlado Matetić.⁴³ Kopnene jedinice JNA su na glavne položaje prema Zoni A postavile zvučnike koji su emitirali izravne radio prijenose ili magnetofonske trake s Titovim govorima. Prvog dana, kada su se u Zoni B pojavili vojnici JNA, počeo je val novačenja dragovoljaca iz tih krajeva. Na koparskom području se do 13. listopada prijavilo 4 000 ljudi, a do 16. listopada, kotar Buje je dao 3 000 dobrovoljaca.⁴⁴ Seljaci iz Zone B su nudili vojnicima JNA sav raspoloživi smještaj u svojim domovima. Lokalne općinske vlasti su im u više navrata poklanjale radio- uređaje, kino- projektore, kolače i cigarete. Samopouzdanje jugoslavenske vojske očitovalo u tada popularnim stihovima vojničkih pjesama. Parole "Zona A, Zona B, biće naše obadve", "Život damo, Trst ne damo" ili "Pela- Džukela" su bile nadopunjavane poznatim partizanskim melodijama s tekstovima prilagođenima trenutnoj situaciji.⁴⁵ Unutar JNA je vladala specifična klima u kojoj nitko nije sumnjao u pobjednički ishod sukoba s Talijanima. Visoki moral vojnika je bio temelj te atmosfere, ali jugoslavenski tisak je nasuprot tome stvorio veoma neukusnu i ponižavajuću sliku protivnika kao *nesposobnih vojnika i strvinara*.⁴⁶ Tokom jeseni 1953.g. Jugoslavija je izvršila svoju djelomičnu mobilizaciju rezervista prema STT-u, a dio novinara *Riječkog lista* je bio stavljen u sastav tih jedinica. Istra i Rijeka su bili najžešći centri protuzapadnih demonstracija u Tršćanskoj krizi. Tadašnji glavni urednik Riječkog lista Vlado Olujić je 10. listopada govorio na prosvjednom zboru u Rijeci. Idućeg dana 11. listopada, stjecanjem neuobičajenih okolnosti, njegovo ime se više nije spominjalo u novinama jer ga je na mjestu glavnog urednika zamijenio *Borbin* novinar

⁴³ ISTO, 175.

⁴⁴ ISTO, 210.

⁴⁵ ISTO, 211.

⁴⁶ ISTO, 212.

Milan Slani, došavši iz Beograda u Rijeku.⁴⁷ Zategnuti odnosi s Italijom su rezultirali čestim optužbama jugoslavenskih komunista kako Sveta Stolica podupire talijansku nacionalnu politiku u ovom konfliktu. Nasuprot državnom stavu, Rimokatolička crkva u Hrvatskoj je sebe smatrala najzaslužnijom za povratak Istre matičnoj zemlji.⁴⁸ Istarski svećenik Božo Milanović je iskazao sakralni doprinos jugoslavenskoj strani u rješavanju krize. On je 16. listopada u pazinskom Narodnom domu održao govor pred sjemeništarcima i đacima državnih škola. Pripovijedanjem kontinuiteta istarske povijesti, Milanović je Jugoslaviji opravdao zahtjeve za STT-om po povijesnom i etničkom načelu.⁴⁹ Papa Pio XII. je u listopadu 1953.g. u Rimu primio grupu inženjera među kojima se nalazio tršćanski gradonačelnik *Gianni Bartoli*. Jugoslavenski tisak je ovu audijenciju komentirao dezinformacijom da je papa primio Bartolija na posebni sastanak gdje mu je naložio kako će nakon Tršćana biti *oslobođeni* Istrani. Ovaj čin je bio pokušaj prozivanja antikomunističkog papinstva, ali je Radio Vatikan demantirao jugoslavenske navode. Titova vlada je znala da jugoslavenski klerici poput Milanovića djelomično podupiru njene stavove u Tršćanskoj krizi, ali zbog njihova poslijeratnog konflikta s državom, bili su ideološki povezivani s vatikanskim doktrinama.⁵⁰ S druge strane, zapovjednik savezničkih vojnih snaga u Zoni A STT-a je bio britanski general John Winterton. Zapadni saveznici su u Trstu rasporedili 351. pješački puk i 8. izviđačku jedinicu američke vojske. Saveznička vojna policija se 12. listopada razmjestila duž demarkacijske linije, a američki vojnici su postavili logor u selu Manhunje. Agencija DPA je izvijestila da su 10. listopada pred Trst uplovila 3 američka razarača i kako se za 11. listopad očekuju 2 britanska ratna broda. Talijanska javnost u Trstu je to smatrala odgovorom na pojavu snaga JRM i kopnene vojske u Zoni B.⁵¹ Nekoliko dana nakon izbijanja krize, na Zapadu su se čule prijetnje kako bi Jugoslaviji trebalo dokinuti financijsku i vojnu pomoć. Američki predsjednik Eisenhower je predložio da se ona za iduću godinu umanji na 216 milijuna američkih dolara, a pojedinci u Kongresu su tražili da se potpuno ukine zbog jugoslavenskih prijetnji Italiji. Vrhovni zapovjednik snaga NATO-a u Europi, general Alfred Grinter je 15. listopada u Haagu ukazao na važnost očuvanja mira između Jugoslavije i Italije jer svaki spor u okviru NATO-a utječe na njegove članice. Iako je FNRJ bila neutralna, ova izjava dokazuje njenu važnost u očima Zapada za borbu protiv staljinističkih snaga

⁴⁷PETAR STRČIĆ, Novi list, Rijeka, 1999., 92.

⁴⁸ZDENKO RADELIĆ, (bilj. 6), 137.

⁴⁹STIPAN TROGRLIĆ, (bilj. 20), 498.

⁵⁰ISTO, 499.

⁵¹BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj. 16), 230.

Kominforma.⁵² Talijanski Glavni stožer je, kao odgovor na pokret snaga JNA prema Zoni A i jugoslavensko- talijanskoj granici, pristupio zatvaranju graničnih prijelaza te iseljenu dijela stanovništva iz graničnog područja.⁵³ Divizija *Folgore* je bila raspoređena na pravcu prema Trstu. Unutar Gorice i njene okolice se nalazila divizija *Mantova*. Iza obje pješačke divizije se nalazila oklopna divizija *Ariete*, a sjeverno od Gorice prema austrijskoj granici je bila smještena alpska brigada *Julia*.⁵⁴ Talijanska vojska je također držala do snažnog borbenog morala svojih snaga, a posebno su joj bila važna mišljenja savezničkih vojnih predstavnika. Vojni atašei SAD-a i Velike Britanije su 27. listopada obišli talijanske jedinice koje su bile raspoređene na graničnoj liniji i otišli s pozitivnim iskustvima.⁵⁵

9. Sukobi u Trstu

Nekadašnja habsburška luka Trst je poslije 2. svjetskog rata postala točkom razdvajanja između zapadnih saveznika i Titovih partizana oko kontrole nad gradom. U očima Jugoslavena, posebice Slovenaca, Trst je bio važan izlaz na Jadransko more te političko-ekonomski centar slovenskog entiteta u okviru jugoslavenske federacije. Povrh svega, Trst se smatralo *poštenom nagradom* za 20 godina fašističkog terora i ratnih stradanja u zapadnoj slovenskoj pokrajini Primorskoj.⁵⁶ Slovensko stanovništvo je bilo gotovo ekskluzivna populacija ruralnih dijelova Zone A prije njene predaje Italiji. Činilo je većinu i u miješanim predgrađima, ali Talijani su brojčano bili najsnažniji u samom centru Trsta.⁵⁷ Za vrijeme najtežih dana krize, ideološka situacija u Trstu je bila raznolika. Radikalne talijanske skupine su zahtijevale hitno priključenje Zone A Italiji. Talijanski komunisti su tražili opstanak STT-a bez priključenja Jugoslaviji, a hrvatske i slovenske nacionalne stranke su bile u prilogu talijanskog pripojenja. *Diego De Castra*, politički savjetnik talijanske vlade u Trstu, je predlagao trilateralno povjerenstvo neutralnih država koje bi pronašle rješenje Tršćanske krize preko podjele STT-a po etničkim kriterijima, ali plebiscit stanovništva nije odgovarao nijednoj strani. Zapovjednik Zone A, general Winterton, se pribojavao nemira u gradu, izazvanih od Slovenaca i jugoslavenskih krugova, a ne talijanskih ekstremista. Saveznički vlastodržac je, unatoč pristranosti, upozoravao građane Zone A na očuvanje mira i ponašanje

⁵²ISTO, 231.

⁵³ISTO, 167.

⁵⁴ISTO, 169.

⁵⁵ISTO, 212.

⁵⁶DAMIR JOSIPOVIČ (bilj. 14), 29.

⁵⁷ISTO, 30.

u skladu s demokratskim i civilizacijskim standardima.⁵⁸ Njegove antikomunističke slutnje su imale pokriće jer je Trst u ovo doba bio centar različitih obavještajnih aktivnosti. Izvan grada je djelovala stanica Jugoslavenske armije *Sloboda ili smrt* pod zapovjedništvom rukovoditelja podcentra u Trstu Marka Ardalića. Navodno je jugoslavenska UDBA u ovo središte uspjela ubaciti svog suradnika.⁵⁹ Tih dana su gradom pljuštale paranoične optužbe kako je talijanska vojska u civilu već spremna za provedbu savezničke izjave ili kako se Jugoslavija sprema za opći napad. Sljedbenici Rezolucije Informbiroa iz *Nezavisne fronte* i pobornici nezavisnosti STT-a iz *Tršćanskog bloka* su iskazivali svoje nezadovoljstvo prema savezničkom izjavi i talijanskim zahtjevima Zone A. Slovenski demokratski krugovi i komunisti su osnovali *Odbor za STT* i 13. listopada započeli demonstracije u Trstu.⁶⁰ Saveznici su odgodili provođenje odluke od 8. listopada pa su demonstracije talijanskog stanovništva uskoro prerastle u velike neredne i nasilje protiv angloameričke uprave.⁶¹ Protalijanski političari i ekstremisti unutar *Odbora za obranu talijanstva u Trstu i Istri*, pod vodstvom tršćanskog gradonačelnika Bartolija su se 3. studenoga, na blagdan gradskog zaštitnika *svetog Giusta*, sukobili sa savezničkom policijom. Dana 4. studenoga, talijanski odbor je povodom 35. godišnjice kraja Prvog svjetskog rata i priključenja Trsta Italiji, organizirao posjet talijanskom vojnom groblju u *Redipuglii* gdje su bili organizirani nacionalistički susreti s grupama iz drugih krajeva Italije. Poslije procesije, talijanske skupine su se vratile u Trst i odmah sukobile s britanskom policijom, a demonstracije su se nastavile idući dan. Tada je, 5. studenoga, saveznička policija otvorila paljbu na nenaoružanu gomilu ispred crkve *Sant Antonio Nuovo* u kojoj su se skrivali neki traženi mladići pred snagama sigurnosti. Incident je završio smrću 2 demonstranta i 50 ranjenih.⁶² Međutim, 6. studenoga nacionalističke grupe Talijana su policiju napale ručnim granatama, a ona je odgovorila uporabom vatrenog oružja. Kasnije te večeri je američka vojska zaposjela sve javne zgrade i uspjela uspostaviti kraj neredima.⁶³ Sukobi su se odvijali i među stanovnicima Trsta jer su unionisti posvuda provokativno vješali talijanske zastave. Ponavljali su se slični neredi kao za fašističkog terora 1920-ih godina, ali je sada konflikt primirila saveznička policija.⁶⁴ Toga dana je preminulo 4 prosvjednika, a 50 ih je ranjeno. Tršćanski biskup *Antonio Santin* je sproveo pogrebne obrede za 6 žrtava nereda i u svojoj

⁵⁸BUDISLAV VUKAS, (bilj.25), 1047.

⁵⁹BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj.16), 82.

⁶⁰BUDISLAV VUKAS, (bilj. 25), 1047.

⁶¹BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj. 16), 237.

⁶²STIPAN TROGRLIĆ, (bilj. 20), 497.

⁶³BUDISLAV VUKAS, (bilj.25), 1047.

⁶⁴ISTO, 1048.

homiliji, koju je prenosio Radio Trst, pozvao na toleranciju i smirivanje situacije.⁶⁵ Konačni rezultat sukoba početkom studenoga je bilo 6 poginulih i preko 100 ranjenih osoba. Talijanska metoda uličnog pritiska se pokazala opasnim faktorom u krizi. Ranije projugoslavenske demonstracije sa ulica Ljubljane, Zagreba i Beograda nisu izmakle kontroli svojih inicijatora, a talijanske su dovele u pitanje lokalni mir i sigurnost sjevernojadranske regije.⁶⁶

10. Popuštanje napetosti

Nakon ovakvih događanja, talijanska diplomacija je bila u nepovoljnijem položaju pred zapadnim silama, a činilo se kako joj vrijeme ne ide na ruku. Jugoslavenska strana je počela odustajati od Zone A i koncentrirati se na učvršćenje položaja u Zoni B te ostvarenje drugih interesa u Zoni A.⁶⁷ Poslije nereda u Trstu, jugoslavenskom vodstvu je bilo jasno kako ne postoje mogućnosti za mirno pripajanje grada, ali je njegova odlučnost spriječila provođenje Bilateralne izjave prema kojoj bi Zona A odmah pripala Italji.⁶⁸ Međutim, obje strane su odlučile poraditi na konstruktivnom dijalogu kako bi se postigao dogovor o rješenju Tršćanske krize. Prvi pomaci su se dogodili u pregovorima između Italije i Jugoslavije o povlačenju vojnih jedinica iz graničnog područja i potpisivanjem sporazuma kojima je ovo pitanje regulirano.⁶⁹ Talijanski Glavni stožer je 5. prosinca izdao naredbu za ubrzani povratak jedinica s istočne granice prema svojim matičnim garnizonima. Idućeg dana je naređeno povlačenje svih jedinica osim divizije *Folgore* i grupacije iz divizije *Cremona* koje su otišle do 20. prosinca s posljednjim talijanskim vojnicima. Dana 8. prosinca je list *Borba* izjavio da je počelo obostrano povlačenje snaga iz krizne regije na temelju sporazuma koji su u Rimu 7. prosinca potpisali jugoslavenski poslanik Pavle Gregorič i talijanski premijer Pella. Povlačenje obje strane se trebalo dovršiti do 20. prosinca, a talijanski obavještajci su potvrdili da se jugoslavenski vojnici odmiču s demarkacijske linije i vraćaju u matične vojarne na mirnodopsku obuku.⁷⁰ Istovremeno je pri konferenciji na Bermudima između američkog predsjednika Eisenhowera, britanskog premijera Churchilla i francuskog premijera Laniela 13. studenoga 1953.g. usuglašen prijedlog o sazivanju peteročlane konferencije o Trstu. Međutim, 29. studenoga 1953.g. maršal Tito je na zboru u Jajcu istaknuo kako je prijedlog

⁶⁵STIPAN TROGRLIĆ, (bilj. 20), 497.

⁶⁶BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj. 16), 237.

⁶⁷BUDISLAV VUKAS, (bilj. 25), 1048.

⁶⁸BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj. 16), 239.

⁶⁹ISTO, 237.

⁷⁰ISTO, 238.

triju zapadnih sila sa sastanka na Bermudima neprihvatljiv za njegovu zemlju. Jugoslavenska vlada je odbila angažman saveznika pa su nastale nove blokade u rješavanju Tršćanske krize. Talijanski premijer Giuseppe Pella je 5. siječnja 1954.g. podnio ostavku, a naslijedio ga je demokršćanski predsjednik vlade Mario Scelba. Nasuprot militarističkog Pelle i pobornika Tripartitne deklaracije De Gasperija, premijer Scelba je u svom nastupnom govoru obznanio nove polazne točke i vizije svoje vanjske politike prema Trstu. Bio je znatno moderniji i težio kompromisu u tršćanskom pitanju kako bi se stvorili stabilni i dobrosusjedski talijansko-jugoslavenski odnosi. Promjene stajališta talijanske diplomacije su označile smjenu De Castre s položaja vladinog savjetniku u Trstu i odlazak radikalnijih talijanskih političara.⁷¹ Unatoč ideološkim razlikama, postupno je napušтана politika uzajamnih prijatelj i jednostranih odluka između Zapada i Jugoslavije. Pristupilo se okončavanju krize preko dugotrajnih pregovora bez sudjelovanja javnosti, a glavni centar aktivnosti *tihe diplomacije* je bio London, grad u kojemu je tršćansko pitanje dobilo svoj zasluženi rasplet.⁷² Londonska diplomacija od siječnja do listopada 1954.g. se dijeli na 3 razdoblja. Prvo su bili vođeni angloameričko- jugoslavenski, a zatim angloameričko- talijanski pregovori. U konačnici, izravno talijansko- jugoslavensko pregovaranje je bilo vođeno s posredništvom angloameričke diplomacije.⁷³ Među prijedlozima jugoslavenske strane se ističe njeno odricanje Trsta i ponekih talijanskih naselja Zone B u zamjenu za slovensko obalno područje između Barkovlja i Štivana. Ovaj prijedlog predstavlja dokaz jugoslavenskog straha prema formiranju koridora između Tržića i Trsta za kojeg su smatrali da je probna predstava za talijansko preuzimanje cijelog STT-a. Koridor je uključivao cjelokupno slovensko obalno područje s naseljima Devin- Nabrežina, Zgonik i Repentaborte vodio prema talijanskom obalnom području oko Milja i Novigrada.⁷⁴ Svjesna nadolazećeg gubitka Trsta, slovenska strana u jugoslavenskoj delegaciji je inzistirala na povijesnom pravu Slovenije za izlaskom na more u okviru pretežno slovenskih obalnih područja. Težnja za obalnim područjima u okviru etničkih granica je jedino valjano objašnjenje nerealne ponude Jugoslavije da se razmjeni većinski talijanski grad Kopar za maleno slovensko selo Žavlje.⁷⁵

⁷¹BUDISLAV VUKAS, (bilj. 25), 1052.

⁷²BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj. 16), 237.

⁷³BUDISLAV VUKAS, (bilj. 25), 1048.

⁷⁴DAMIR JOSIPOVIĆ, (bilj. 14), 33.

⁷⁵ISTO, 34.

11. Londonski memorandum

Naredne 1954.g., trajale su serije pregovora oko utvrđivanja teritorijalne granice između Republike Italije i FNRJ. Diplomatski pregovori su završili jugoslavenskim prihvaćanjem kompromisa ponuđenog od strane SAD-a i Velike Britanije. Jugoslavija se od Rezolucije Informbiroa 1948.g. nalazila u dugovima i bez sovjetske podrške, a ovime je dobila potrebne količine pšenice i 25 milijuna američkih dolara pomoći.⁷⁶ Zaključno je 5. listopada 1954.g. u Londonu potpisan Memorandum o suglasnosti između vlada SAD-a, Velike Britanije, Italije i Jugoslavije o budućnosti STT-a.⁷⁷ Ugovor su u ime svojih vlada potpisali jugoslavenski ambasador u Londonu, Vladimir Velebit i talijanski poslanik Manlio Brosio.⁷⁸ Novim dokumentom je izmijenjen Mirovni ugovor iz 1947.g. jer je Slobodni Teritorij Trsta ukinut i podijeljen među obje strane.⁷⁹ Nekadašnji prostor Zone A je s otprilike 290 000 stanovnika pripao Italiji. Zona B s 90 000 stanovnika je uključena u Jugoslaviju.⁸⁰ Memorandum je uključivao odrednice Sporazuma između SAD-a, Velike Britanije i Jugoslavije za rješenje Tršćanske krize od 31. svibnja 1954.g. Posebnom deklaracijom SAD-a i Velike Britanije, koju je kasnije potpisala Francuska, zapadne vlade su istaknule kako neće podržavati ničije teritorijalne zahtjeve u pogledu bivšeg prostora STT-a nakon talijanskog potpisivanja Sporazuma od 31. svibnja 1954.g. Takvim ishodom je Jugoslavija, osim Zone B, memorandumom pripojila 11.5 km² dubok pojas na Miljskom poluotoku unutar Zone A s oko 4 000 stanovnika. S druge strane, Italija je dobila preostali dio Zone A i sjeveroistočni ugao Zone B.⁸¹ Ugovorom je određeno međudržavno razgraničenje između Italije i Jugoslavije uz članke o zaštiti prava svakog čovjeka i nacionalnih manjina. Ovaj dogovor predstavlja osnovu svih budućih rješenja u državno- pravnim odnosima Hrvatske, Slovenije i Italije. Zahvaljujući memorandumu, Hrvatska je zaokružila svoj suverenitet nad Istrom. Narodnoj Republici Hrvatskoj su, iz nekadašnje Zone B, priključeni kotar Buje s većim naseljima Buje, Novigrad i Umag.⁸² Slovenija je dobila izlaz na more i priključila svojoj federalnoj jedinici primorske gradove Kopra, Portoroža i Izole. Trst i njegova okolica su pripojeni Italiji uz jamstva očuvanja i daljnjeg razvoja uloge slovenske nacionalne manjine u gradu i Julijskoj krajini.⁸³

⁷⁶TATJANA TOMAIĆ, Kriza međunarodnih odnosa- studija slučaja: Hrvatska i Slovenija- granica u Istri, u: Časopis za suvremenu povijest, 2 (2011), 391.- 414., 396.

⁷⁷BUDISLAV VUKAS (bilj. 25), 1057.

⁷⁸STIPAN TROGRLIĆ, (bilj. 20.), 499.

⁷⁹VLADIMIR IBLER, Pariški mirovni ugovor s Italijom od 10. Veljače 1947., u: Adrias15 (2008.), 47.-52., 50.

⁸⁰DAVORIN RUDOLF (bilj. 4), 23.

⁸¹BOJAN DIMITRIJEVIĆ (bilj.16), 247.

⁸²ZDENKO RADELIĆ, (bilj.6), 138.

⁸³BUDISLAV VUKAS, (bilj. 25), 1057.

Dokumentom je regulirano uspostavljanje slobodne luke u Trstu i režim malograničnog prometa.⁸⁴ Londonski memorandum je bio konačni rezultat čvrste jugoslavenske pozicije tijekom ovog napetog nadmetanja i pozitivne promjene odnosa prema zapadnim silama koje su u njoj tražile valjanog saveznika protiv sovjetskih interesa. Odlučna volja jugoslavenske diplomacije je bila ključan faktor koji je donio povoljniju raspodjelu za obje strane. Zapadni saveznici su za vrijeme pregovora u hladnoratovskim okolnostima favorizirali potrebnu talijansku stranu kojoj su bili voljni prepustiti i čitavo područje STT-a kako bi prikrili slabosti svog saveza pred ideološkim konkurentima.⁸⁵ Jugoslavenska delegacija je, pod vodstvom Titovog stručnjaka Vladimira Velebita, uspješno prebrodila napetu atmosferu i omogućila razgraničenje koje će u budućim vremenima dovesti do poboljšanja odnosa dviju zemalja, vidljiva u Osimskim sporazumima iz 1975.g. kada je utvrđena granica između jugoslavenskoga i talijanskoga teritorijalnog mora u Tršćanskome zaljevu.⁸⁶ Stupanjem na snagu Memoranduma o suglasnosti 1954.g., promijenjene su odrednice Mirovnog ugovora s Italijom iz 1947.g. Ukidanjem STT-a su bivše socijalističke republike Slovenija i Hrvatska uvećala svoja područja u bivšoj FNRJ. Unatoč ekspanziji, rješenje nije u potpunosti zadovoljilo opravdane zahtjeve Slovenije koji se temelje na etničkom sastavu stanovništva u dijelovima Zone A.⁸⁷

12. Integracija Zone A pod Italiju i Zone B pod Jugoslaviju

Završetkom tršćanskog pitanja stvoreni su uvjeti za unapređenje suradnje između Jugoslavije i Italije. Nakon potpisivanja Londonskog memoranduma, između 2 države je sklopljen niz sporazuma u području financija i robne razmjene. Zahvaljujući jačanju suradnje, Italija je od siječnja do listopada 1955.g. postala najznačajniji trgovinski partner Jugoslavije. Vojna uprava JNA u okviru STT-a s centrom u Kopru je postojala tijekom cijele 1954.g. Povlačenje Uprave i Odreda JNA za pukovnika Miloša Stamatovića je započelo u prosincu 1954., a dovršeno je 1955.g.⁸⁸ Vojne snage JNA u zaleđu Trsta i na području zapadne Slovenije su se počele premještati. Jedinice 1. proleterskog puka su prešle u Ilirsku Bistricu, a 60. divizija je iz tog grada otišla u Maribor. U konačnici, 33. divizija iz Novog Mesta je demobilizirana u

⁸⁴ BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj.16), 247.

⁸⁵ VLADIMIR IBLER, (bilj. 79), 52.

⁸⁶ DAVORIN RUDOLF (bilj.4), 23.

⁸⁷ VLADIMIR IBLER, (bilj. 79), 52.

⁸⁸ BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj. 16), 247.

reorganizaciji 1959.g.⁸⁹ Pazinskoj apostolskoj administraturi su pripojene rimokatoličke župe hrvatskog državnog teritorija s područja STT-a.⁹⁰ U međuvremenu, iz Trsta su angloameričke snage generala Wintertona provele evakuaciju od 7. do 14. listopada 1954.g. Dogovorom Stamatovića i Wintertona od 25. listopada 1954.g., jugoslavenske snage su preuzele nadležnost nad obećanim dijelovima Zone A, a istog dana je na području cijele Zone B uvedena civilna uprava FNRJ. Sljedećeg dana, 26. listopada 1954.g., u Trst su ušle talijanske kopnene snage *bersaljera*, čime je simbolično proglašen kraj devetogodišnje savezničke uprave nad Zonom A. Tršćanska luka je ugostila talijanske ratne brodove, a nad gradom je trijumfalno poletjela formacija od 24 mlazna aviona.⁹¹ Talijanski stanovnici Trsta su oduševljeno dočekali povratak matičnoj zemlji, a njihov predsjednik *Luigi Einaudi* je posjetio grad i prisustvovao liturgijskom slavlju u katedrali sv. Giusta. Tršćanski biskup Santin je tada razgovarao s predsjednikom Einaudijem o gubitku talijanskih krajeva iz Zone B.⁹² Antonio Santin se otvoreno zauzimao da sporni istarsko- tršćanski teritorij cjelokupno pripadne Italiji, podržavao istarske ezule te se usprotivio Londonskom memorandumu i Osimskim sporazumima iz 1975.g.⁹³ Josip Broz Tito je 21. studenoga 1954.g. posjetio nekadašnju Zonu B i u govoru održanom u Kopru poželio dobrodošlicu svim Slovincima, Hrvatima i Talijanima iz tih krajeva u socijalističku Jugoslaviju.⁹⁴ Unatoč izglednom gubitku Trsta Italiji, jugoslavenska diplomacija je ostvarila najpovoljnije rezultate svojeg truda koji je doveo odsječeni slovenski narod do Jadranskog mora i zadržao gotovo čitav istarski poluotok u okviru Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

13. Odnosi Talijana, Slovenaca i Hrvata poslije iscrtaavanja granica

Jugoslavensko- talijanski odnosi u vremenu nakon 1954. do 1974.g. se, uz uspone i padove, mogu smatrati stabilnima. Trst je poslije Londonskog memoranduma postajao grad u kojemu više nema radikaliziranih međunacionalnih netrpeljivosti, a jedino su talijanski ekstremni krugovi i dalje odbijali smjernice iz Londona. Golema većina tršćanskih Talijana je, završetkom krize, počela drukčije gledati na Slovence i Hrvate. Uvažavali su ih kao

⁸⁹ISTO, 248.

⁹⁰MARINO MANIN, (bilj. 13), 858.

⁹¹BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj. 16), 248.

⁹²STIPAN TROGRLIĆ, (bilj. 20.), 499.

⁹³MARKO MEDVED, *Historiografske podjele oko biskupa Antonija Santina*, u: *Histria, godišnjak Istarskog povijesnog društva*, 1 (2011.), 113.- 135., 116.

⁹⁴BOJAN DIMITRIJEVIĆ, (bilj. 16), 248.

ravnopravne narode i čak pokazali interes za njihovu povijest i nacionalnu kulturu. Tršćanski pisci i javni djelatnici su počeli sustavno izučavati slovensku kulturu na prostoru Krasa ili onu iz udaljenijih istočnih krajeva duž granice. *Enzo Betizza* i *Fulvio Tomizza* su sustavno i kritički razmatrali odnose Hrvata i Talijana u Dalmaciji.⁹⁵ Riječki i tršćansko-koparski biskup Antonio Santin je ostao dubiozna ličnost u historiografiji. Lijevo usmjereni jugoslavenski i talijanski povjesničari su ga od 1950-ih godina optuživali da tijekom episkopata u Rijeci i Trstu nije bio naklonjen Hrvatima i Slovencima te da je bio pristaša Mussolinijeve politike odnarođivanja. U Trstu je među Talijanima držao ugled gradskog branitelja od vremena njemačke okupacije i kasnijeg protivljenja jugoslavenskim zahtjevima.⁹⁶ Santin je glavnu prijetnju tršćanskoj biskupiji vidio u Slovencima i zato je često poistovjećivao slavenstvo i komunizam.⁹⁷ Različite talijanske parlamentarne stranke su posjedovale izrazito nacionalističke, anakrono-fašističke i revizionističke poglede. Zastupnici takvih stavova su smatrali da je talijanski suverenitet nad Zonom B prema Londonskom memorandumu i dalje postojeći, a kako je jugoslavenska vlast tek provizorno ograničena u obliku nekakvog mandata.⁹⁸ Takvi pogledi su iz parlamentarnih klupa prešli u vladine krugove te su, u diplomatskim notama iz 1974.g. postali službenim stavovima Republike Italije. Međutim, Jugoslavija je 1960-ih i 1970-ih godina bila ideološki organizirana, a njen ugled je znatno porastao na međunarodnoj sceni te se maršal Tito čvrsto odnosio prema neprihvatljivim zahtjevima talijanske vlade.⁹⁹ Poslije raspada STT-a, kada je Jugoslavija preuzela Zonu B, približno 100 000 ljudi iz slovenskog govornog područja u Zoni A je postalo talijanskim državljanima. Brojni Slovenci iz obje zone su bili traumatizirani odlaskom Trsta Italiji, ali i jednako voljni borbe za njegov povratak pod slovensku maticu te su povlačili paralele s talijanskim egzodusom i gubitkom dijelova Istre.¹⁰⁰ Aktivno uključivanje velikog dijela hrvatskoga svećenstva u Istri u diplomatsku borbu za sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskobilo je posljedica spoznaje da bi ostanak Istre u Italiji značio asimilaciju ondašnjeg stanovništva.¹⁰¹ Naspram Talijana iz matične zemlje, talijanska nacionalna manjina je poslije tragedije egzodusa iz Istre i Dalmacije, unutar FNRJ ipak započela svoje istaknutije javno djelovanje. Talijani su se uključili u društveni i kulturni život Jugoslavije i sudjelovali u

⁹⁵BUDISLAV VUKAS, (bilj. 1.), 43.

⁹⁶MARKO MEDVED, (bilj. 93), 114.

⁹⁷ISTO, 132.

⁹⁸BUDISLAV VUKAS, (bilj. 1), 44.

⁹⁹ISTO, 45.

¹⁰⁰DAMIR JOSIPOVIČ, (bilj. 13), 34.

¹⁰¹STIPAN TROGRIĆ, (bilj. 20), 500.

značajnim upravnim strukturama vlasti (posebno u Istri i Rijeci). Osnivanjem rovinjskog Centra za povijesna istraživanja, u suradnji sa talijanskim znanstvenim i kulturnim institucijama, jugoslavenski Talijani su stvorili odličan primjer jačanja talijansko- slovensko-hrvatskih odnosa.¹⁰²

¹⁰²BUDISLAV VUKAS, (bilj. 1), 44.

14. Zaključak

Tršćanska kriza je bila povijesno razdoblje koje je trajalo od ulaska jugoslavenskih snaga u Trst poslije njemačkog poraza 1945.g. do potpisivanja Londonskog memoranduma 1954.g. Pariškim mirovnim ugovorom iz 1947.g. je bio formiran Slobodni Teritorij Trsta, država koja nikada nije u potpunosti zaživjela jer se stalno nalazila pod teritorijalnim interesima svojih susjeda. Sukobljenim stranama je postajalo sve očitije kako je funkcioniranje STT-a kao jedinstvene države bilo bezuspješno pri podjeli na 2 okupacijske zone. Italija i Jugoslavija su bile svjesne da će njihovi ekstremni zahtjevi pripajanja cijelog STT-a teško proći u jednom etnički miješanom području. Italija je primat imat svojih interesa stavila na aneksiju angloameričke Zone A, a Jugoslavija na integraciju Zone B gdje je već imala vlastitu vojnu upravu.¹⁰³ Unatoč primarnim ciljevima, obje strane su iskazale nepokolebljiv stav prema kompletnom zauzimanju STT-a. Tijekom ljeta 1953.g. izbila je serija vojnih i diplomatskih provokacija između Jugoslavije i Italije. Poslije Titova govora u Okroglici i Peline demonstracije s Kapitola postalo je jasno da tršćansko pitanje dolazi pred mogućnost izbijanja vojnog sukoba. Prisutnost 10 000 savezničkih vojnika u Trstu i stalno pomicanje talijanskih i jugoslavenskih jedinica s obje strane granice je dodatno pojačalo osjećaj ratne psihoze.¹⁰⁴ Velika Britanija i SAD su odigrali ključnu ulogu u Tršćanskoj krizi jer je njihova jednostrana potpora Italiji osigurala prestanak STT-a kao zasebne države. Saveznička intervencija od 8. listopada 1953.g. je trebala omogućiti prvi korak u postupnoj integraciji Zone A pod Italiju, ali premijer Pella uz to obećanje nije odustajao od Zone B. Tajno skovana Bilateralna izjava i talijanski zahtjevi nisu vodili računa o jugoslavenskim interesima te je naglo pojačan animozitet nesvrstane FNRJ prema Zapadu. Maršal Tito je odmah nagomilao svoje snage u Zoni B i zaprijetio otvorenim ratom ako talijanska vojska zamijeni saveznike u Zoni A. Kriza je u listopadu i studenome 1953.g. dosegla svoj vrhunac, ali uz pogranične incidente nije došlo do direktnog sukoba talijanske i jugoslavenske vojske. Tršćanska kriza je 1954.g. bila riješena Londonskim memorandumom gdje je Zona A s Trstom pripala Italiji, a Zona B uz dio Zone A Jugoslaviji. Hrvatska je zaokružila svoj suverenitet u Istri, a Slovenija je s dobivenim primorskim gradovima dobila izlaz na more. Iako su jugoslavenska vojska i narod (posebno Slovenci) pokazali sveopću volju za pripajanjem Trsta, odlazak grada Italiji je bio rezultat savezničke potpore Pellinoj vladi u talijansko- jugoslavenskim nadmetanjima. Jugoslavija je bila nesvrstana zemlja poslije Titova sukoba sa Staljinom i nije imala jednaku

¹⁰³STIPAN TROGRIĆ, (bilj. 20), 494.

¹⁰⁴ISTO, 499.

diplomatsku potporu Moskve spram Italije koja je bila punopravna saveznica Zapada. Tito je na savezničku izjavu mobilizirao vojsku u Zoni B i bio spreman za rat, ali prvotni interes za Zonom A je naglo propao nakon sukoba Talijana sa savezničkom policijom i vojskom u Trstu. Upravo je taj konflikt stavio na kušnju odlučnost jugoslavenskog vodstva za daljnjim prisvajanjem grada i rezultirao njihovim manjkom ideološkog interesa na pregovorima u Londonu. Teritorijalna podjela STT-a 1954.g. je rezultirala ostankom brojnih Slovenaca u Italiji i Talijana u Jugoslaviji, ali je dugoročno dovela do smanjenja napetosti između 2 države i normaliziranja njihovih diplomatskih, vojnih i ekonomskih odnosa.

15. Popis literature

- 1) BOJAN DIMITRIJEVIĆ, Bitka za Trst 1945.- 1954., Zagreb, 2014.
- 2) ALEKSANDRA GOLUBOVIĆ i MAJA POLIĆ, Život i filozofska promišljanja Bože Milanovića u povodu 120. Obljetnice rođenja i 30. Obljetnice smrti, u: Riječki teološki časopis, 1 (2010), 221.- 250.
- 3) VLADIMIR IBLER, Pariški mirovni ugovor s Italijom od 10. Veljače 1947., u: Adrias, 15 (2008.), 47.-52.
- 4) DAMIR JOSIPOVIĆ, Hrvatsko- slovenska granica: Pozadina određivanja i mijenjanja granica u Istri s obzirom na suvremene granične probleme, u: Geoadria, 1 (2012), 26.- 43.
- 5) SINIŠA LAJNERT, Inspektorat željeznica kod Vojne uprave Jugoslavenske armije (VUJA) u Rijeci i željeznice Slobodnog teritorija Trsta (STT), u: Arhivski vjesnik, 53 (2010.), 209.-239.
- 6) MARINO MANIN, O vezama Istre i Trsta od 18. stoljeća do danas, u: Časopis za suvremenu povijest, 3 (2010.), 855.- 861.
- 7) MARKO MEDVED, Historiografske podjele oko biskupa Antonija Santina, u: Histria, godišnjak Istarskog povijesnog društva, 1 (2011.), 113.- 135.
- 8) ZDENKO RADELIĆ, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.- 1991., Zagreb, 2006.
- 9) DAVORIN RUDOLF, Povijesni tijek uspostavljanja državne granice između Republike Hrvatske i Talijanske Republike, u: Problemi sjevernog Jadrana 12 (2013.), 9.-25.
- 10) PETAR STRČIĆ, Novi list, Adamić, Rijeka, 1999.
- 11) TATJANA TOMAIĆ, Kriza međunarodnih odnosa- studija slučaja: Hrvatska i Slovenija- granica u Istri, u: Časopis za suvremenu povijest, 2 (2011), 391.- 414.
- 12) STIPAN TROGRLIĆ, Istarsko hrvatsko svećenstvo i diplomatsko- politička borba za sjedinjenje Istre s Hrvatskom (1945.- 1954.), u: Društvena istraživanja, 2 (2012.), 485.- 504.
- 13) BUDISLAV VUKAS, Osimski sporazumi i hrvatsko- talijanski odnosi- Pravnopovijesni pregled, Rijeka, 2007.

14) BUDISLAV VUKAS, Tršćanska kriza u prijelomnom vremenu prve polovice 50-ih godina XX. Stoljeća, u: Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij. 2 (2007.), 1017.-1065.